

آموزه بدهی ستوه و امام در سنت بودایی مه‌ایانه و تشیع اثنی عشری^۱

الهه صفری دره‌یی^۲

دانشجوی دکتری ادیان و عرفان تطبیقی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

ابوالفضل محمودی

استاد گروه ادیان و عرفان، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد

اسلامی، تهران، ایران

چکیده

مفهوم انسان آرمانی در بودایی مه‌ایانه و تشیع اثنی عشری دارای اهمیت است. انسان آرمانی مه‌ایانه، «بدهی ستوه» است که مسیر بوداگی و اشراق خود را با بیداردلی «بدهی چیتّه» آغاز و با عهد و سوگند برای رهایی خود و همه موجودات ذی شعور، قدم در مسیر سلوک گذاشته و با طی طریق در منازل «بهومی» های دهگانه موانع و حجاب‌ها «کلشه‌ها» را کنار نهاده و در هر منزل کمال «پارمیتا» متناظر با آن منزل را کسب می‌نماید. بدهی ستوه در آخرین مرتبه سلوک می‌تواند به رهایی غایی «نیروانه» بپیوندد اما به دلیل مهرورزی «کرونا» بی‌منت‌های خود از ورود به آن خودداری و در دایره تناسخ «سنساره» باقی می‌ماند تا از سایر موجودات دستگیری کند. کامل‌ترین مصادیق انسان آرمانی در تشیع، پیامبر خاتم و امامان معصوم هستند که از جایگاهی رفیعی برخوردارند. در باور شیعیان، ائمه برگزیده خدا، آیین تمام‌نمای حق، واسطه‌ی مُلک و ملکوت، خلیفه‌الله، آراسته به تمامی فضایل بشری و هادی انسان‌ها به سوی کمال حقیقی که همان فلاح یا رهایی در سیاق اندیشه اسلامی است، هستند. در این مقاله به دنبال شباهت‌ها و تفاوت‌های انسان آرمانی در ابعاد مختلف در هر دو سنت دینی هستیم. پژوهش حاضر نشان می‌دهد باور به بدهی ستوه و امام در سنت بودایی و شیعی به‌رغم وجود تفاوت‌هایی در مبانی، دارای شباهت‌های قابل توجهی در ویژگی‌ها و کارکرد هستند که مقایسه آن‌ها را معنادار می‌سازد؛ عصمت، علم بی‌منت‌ها، قدرت‌های اعجاز‌آمیز، نقش و هدایت تکوینی و تشریعی و مرجعیت خواسته‌ها و توسلات مردم از جمله این همانندی‌ها است.

کلیدواژه‌ها

بدهی ستوه، امام، بودایی مه‌ایانه، تشیع اثنی عشری، انسان آرمانی

۱. تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۱۱

۲. پست الکترونیک (مسئول مکاتبات): elaheesa02@gmail.com

مقدمه

باور به انسان‌آرمانی که مجمل همه کمالات انسانی است در همه ادیان بزرگ مطرح بوده و در هر دین با عنوان و ویژگی‌های خاص از آن یاد می‌شود و طبیعتاً این باور در مذاهب مه‌ایانه بودایی و اسلامی-شیعی نیز حائز اهمیت است. «بدهی ستوه» انسان‌آرمانی «مه‌ایانه» یکی از دو فرقه‌ی بزرگ و اصلی بودایی است. واژه «بدهی ستوه»^۱ به معنای وجودی است که به اشراق رسیده است. از نظر ریشه‌شناسی بدهی ستوه از دو واژه «بدهی» به معنای «اشراق»، «آگاهی، بیداری» و «معرفت» و «ستوه» به معنای «موجود»، «وجود»، «مخلوق»، «بودن»، «و آنچه که هست» برگرفته شده است. از این رو می‌توان گفت بدهی ستوه «موجود یا ذات دارای آگاهی» یا «موجودی که ماهیت آن آگاهی است» تلقی می‌شود.^۲ بدهی ستوه با اراده و خواست قلبی و تلاش و کوشش خود در مسیر طولانی روشن‌شدگی قرار گرفته و با سعی و تلاش خود در مسیر بوداگی حرکت کرده و در آستانه نیروانه قرار گرفته است اما از روی اختیار و با شفقت و مهر خود به نیروانه نمی‌پیوندد و در چرخه باززایش باقی می‌ماند تا از سایر موجودات دستگیری کند و آن‌ها را نیز به نجات و رستگاری برساند.

پیامبر خاتم و امامان معصوم، انسان‌های آرمانی تشیع اثنی‌عشری، برگزیده خداوند یکتا بوده و بر پایه خواست و اراده او حرکت نموده و کمالات و ویژگی‌های خود را از او کسب می‌نمایند. لغت‌نویسان ریشه‌ی واژه امام را از «ام» به معنای «اصل، پایه و قصدکردن» می‌دانند و معنای‌ای که برای این واژه در نظر دارند عبارتند از: پیشوا، پیشرو، سرپرست، دلیل، راهنما، طناب و چوبی که در ساختمان به کار برده می‌شود تا پایه‌های آن به صورت برابر قرارگیرد.^۳ از معانی دیگری که برای واژه‌ی امام به کار می‌برند، قیّم و سرپرست و طریق و راه است.^۴ در این مقاله به دلیل محدودیت واژگان و آشنایی خوانندگان با مفاهیم شیعی، به بخش تشیع به قدر کفایت پرداخته شده است.

1. Skt. Bodhisattva

2. Suzuki, Daisetz Teitaro, *outlines of Mahayana Buddhism*, London, Luzac & Co., 1907, p. 299.

۳. جوهری، اسماعیل بن حماد. *الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیة*، بیروت، دارالعلم للملایین، چ چهارم، ۱۹۹۰،

ج ۵، ص ۱۸۶۳؛ زبیدی، تاج العروس، بیروت، دارالفکر، بی تا، ج ۶، ص ۳۳۶.

۴. طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۵، ج ۶، ص ۱۰.

مبانی اندیشه انسان‌آرمانی در بودایی مه‌ایانه و تشیع اثنی‌عشری

انسان‌آرمانی در سنت دینی بودایی مه‌ایانه و تشیع اثنی‌عشری دارای مبانی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و نجات‌شناختی هستند که با هم تفاوت‌هایی دارند. در باب هستی‌شناسی، مه‌ایانه حقیقت هستی را رنج (دوکهه) دانسته^۱ و برای آن سه ویژگی دوکهه (رنج)، آنیچه (بی‌ثباتی و ناپایداری) و آنتا^۲ (نه خود) قائل است؛ بنابراین جهان مجموعه‌ای از علل و اسباب بوده و مداوم در حال تغییر است.^۳ در باب خداشناسی، در رأس سنت بودایی متقدم ظاهراً خدایی وجود ندارد اما بعدها در بودایی مه‌ایانه با آموزه‌هایی همچون ادی‌بودا (بودای آغازین) و سه کالبد (تری کایه)، مواجه می‌شویم که می‌توان باور به نوعی الوهیت را در آن مشاهده کرد. دهرمه‌کایه در رأس هرم هستی، متعال، پاک، دارای محبت فراگیر و آگاهی کامل است. نهایت اشتیاق سالک آن است که با عشق و آگاهی و زدودن حجاب‌ها، به تحقق حقیقت درخویشتن دست یابد.^۴ درخصوص انسان‌شناسی، مه‌ایانه بر نظریه «آنتا» اصل عدم وجود خود ثابت یا آتمن و البته توجه بر «چیتهماتره» (فقط ذهن) تأکید دارد.^۵ مه‌ایانه به نفس فردی باور ندارد و به نفس کلی معتقد است.

آخرت‌شناسی بودایی در زمینه باور به کرمه و سنساره تعریف می‌شود و رهایی از سنساره به‌عنوان مقصد نهایی، نیروانه خوانده می‌شود که علی‌رغم گشوده بودن راه آن افراد محدودی بدان دست می‌یابند. از نظر بودا نیروانه فراتر از بهشت و دوزخ است: «بدکاران به دوزخ، نیکان به بهشت و پاکان به نیروانه می‌روند»^۶ نجات‌شناسی بودایی نجات از گناه و آتش نیست و با وجود آنکه در مه‌ایانه و بودایی متأخر بهشت‌ها و دوزخ‌های گوناگونی تصویر شده اما رنج و عذاب اصلی وارد شدن به جهنم نیست بلکه رنج اصلی حضور در چرخه باز‌پیدایی مکرر است.^۷

تشیع اثنی‌عشری نیز مراتب هستی را دارای تعاملی زنجیروار می‌داند و معتقد است که خداوند به همه موجودات عالم هستی مسیر و برنامه داده است. سلسله مراتب وجود و یا

1. Hope, Jane & van loon, Borin, *Introducing Buddha*, USA, Totem Books, 1994, p. 30.

2. Anattā

3. Armstrong, Karen, *Buddha*, Oxford, Oxford University Press, 1982, p.117.

4. Suzuki, *outlines of Mahayana Buddhism*, pp. 311- 312.

5. Suzuki, DT, *Introduction to the lankavatara Sutra*, Delhi, 1999, pp. 283-284.

6. Radha Krishnan, S. *The Dammapada*, Oxford, Oxford University Press, 1950, p. 126.

7. Rhys, Davids. *Maha -parinibbana –sutra*. tr. T. W, sacred books of East, Ed. F. Max Muller, Oxford, clarendon press, 1881, pp. 153, 155.

پیدایش کثرت از وحدت از خالق باری شروع و به موجودات ارضی ختم می‌شود. شیعه هستی را بر پایه وجود انسان کامل که به منزله قطب عالم است استوار می‌داند و حضور او را به مثابه حضور الهی در مرکز عالم قلمداد می‌کند.^۱ در تشیع اثنی عشری اصل خداآوری و توحید از جایگاهی والا در میان اصول اعتقادی دینی برخوردار است؛ به گونه‌ای که دیگر اصول اعتقادی، بر این اصل استوار هستند، رسول خدا می‌فرماید: «التَّوْحِيدُ نِصْفُ الدِّينِ».^۲ انسان‌شناسی نیز از بنیان‌های اصلی مذهب تشیع در اصل امامت بوده و براساس باور شیعیان انسان دارای دو بعد جسمانی و روحانی است. روح انسان تجلی حق تعالی و جوهری مجرد و حقیقت حیات و علم و قدرت و اراده و اختیار بشر است که دارای مراتب و درجات مختلفی است که زیباترین آن بعدی از انسان است که خداوند به واسطه آفرینش آن به خود تبریک گفت؛ زیرا خداوند در آفرینش کوه‌ها و آسمان و زمین به خود تبریک نگفت.^۳ در بحث آخرت‌شناسی تشیع اثنی عشری از بهشت و دوزخ یاد می‌کند و اینکه در نهایت رستخیز اتفاق می‌افتد و هر کسی پاداش و جزای اعمال خود را دریافت و کسی که مهر و عشق و توسل به معصومین را در دل داشته باشد از دوزخ نجات می‌یابد. توسل به بدهی‌ستوگان در مهیانه نیز از مهمترین ابزار نجات است. بنابراین می‌توان گفت که هم مهیانه و هم تشیع اثنی عشری فرجام نهایی پیروانشان را نیکی و نجات می‌دانند.

ضرورت، اهمیت و ادله وجود بدهی ستوه و امام

از حدود قرن دوم قبل از میلاد با پیدایش گرایش‌های بهکتی‌گونه در آیین بودایی، پرستش بدهی ستوه‌ها نیز آغاز شده است.^۴ اهمیت بدهی ستوه در آن است که باورهای اولیه بودائیان را که در پی فرار از دنیا بودند، دگرگون کرد و آن را از مجموعه مکتب‌ها که همه مدعی در اختیار داشتن تفسیر صحیح تعالیم بودا بودند، به مکتبی جهانی بدل کرد که آزادی شخصی را در مقابل احساس مسئولیت نسبت به آزادی تمام موجودات در مقام دوم قرار می‌داد و همدردی و همدلی با موجودات عالم هستی را بر فرار از رنج‌هایمان بسیار مهم‌تر دانست.^۵ «اهمیت بدهی ستوه در کوشش قهرمانانه، قدرت و رحمت فراگیر اوست،

۱ نصر، سیدحسین، معرفت و امر قدسی؛ فرزند حاجی میرزایی، تهران، فرزانه روز، ۱۳۸۰ش، ص ۶۵.

۲ شیخ صدوق، التوحید، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۹۸ق، ص ۲۸، ح ۲۴.

۳ دخیل، علی، الوجیز فی تفسیر الكتاب العزیز، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۲۴، ج ۵، ص ۵۴.

4. Thomas, Edward j. *the history of Buddhist thought*, New York, Dover publications, 2000, p. 200.

5. Hope & van loon, *Introducing Buddha*, p. 56.

برخاستن او مانند طلوع آفتابی است که جز برای محو تاریکی بر نمی خیزد ... بدهی ستوه‌ها موجوداتی را که غرق دنیا شده‌اند به سلامت به ساحل نجات می‌رسانند.^۱ اهمیت اصلی بدهی ستوه‌ها در آن است که روشن‌شدگی فردی خود را چندان به تأخیر می‌اندازد تا تمام موجودات به رهایی برسند. این همدردی فراگیر، رنج شخصی را مغلوب خود می‌نماید. اگر ما رنج خود را بپذیریم و آن را در رنج دیگران بدانیم، آن درد را به ابزاری برای آزادی تبدیل کرده‌ایم.^۲ در بیان اهمیت بدهی ستوه‌ها، در سوتره‌های مهاییانی آمده است که: «کسی که در قلبش اندیشه‌ای ناپاک علیه بدهی ستوه‌ها بپرورد، به اندازه همان اندیشه ناپاک، برای اعصار طولانی، در چرخه باززایش خواهد بود؛ اما اگر کسی عقیده‌ای صاف و صادق نسبت به آن‌ها داشته باشد ثمره‌ای بزرگتر دریافت می‌کند. حتی زمانی که جرم بسیار خشونت‌آمیزی علیه کودکان انجام داده باشد تقوای او خود به خود اوج می‌گیرد».^۳ بنابراین دلیل اصلی وجود بدهی ستوه‌ها نجات و رهایی تمامی موجودات از رنج و درد باززایش است.

باور به امامان معصوم از ارکان اصلی مذهب تشیع است؛ به گونه‌ای که یکی از عناوین پیروان آن، در طول تاریخ، عنوان «امامیه» بوده است. در باب اهمیت معصوم امام دهم در زیارت جامعه کبیره می‌فرماید: «هر که آنان را شناخت خدا را شناخته و هر کس آن بزرگواران را نشناخت خدا را نشناخته است»^۴؛ پیدایش جهان به دلیل وجود امام است و این همان مفهوم کلام خداوند نسبت به پیامبر خاتم است که می‌فرماید: «لولاک لما خلقت الافلاک». استمرار وجود جهان هستی محتاج امام به عنوان خلیفه‌الله و انسان کامل است.^۵ در زیارت جامعه کبیره در بیان اهمیت و ضرورت وجود و حضور اهل بیت آمده است: «به برکت وجود شما خداوند باران را نازل می‌کند و به برکت شما آسمان برپاست و بر زمین فرود نمی‌آید. به برکت شما غم‌ها زدوده می‌شود و پریشانی‌ها سامان می‌یابد».^۶ شیعیان

1. As'vaghosa. *the Buddha - Karita*, tr. E. B. Cowell, in *sacred books of East*, vol. XLIX, part I, Ed. F. Max Muller, Oxford, clarendon press, 1894, p. 335.

2. Hope & Van loon, *Introducing Buddha*, p. 56.

3. s'antideva, *A Guide To the Bodhisattva way of Life*, Tr. vesna A. wallace and B Alan, New York, Snow Lion Publications, 1997, 1; 34.35.

۴ زیارت جامعه کبیره، «و من عرفهم فقد عرف الله و من جهلهم فقد جهل الله».

۵ مجلسی، محمدباقر، *بحارالانوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴، ص ۶۱.

۶ زیارت جامعه کبیره، «بکم ينزل الغيث و بکم يمسك السماء ان تقع على الارض الاباذنه، بکم ينفس الهم و يکشف الضر».

دلایل عقلی و نقلی متعددی بر ضرورت وجود امام معصوم ارائه کرده‌اند؛ که یکی از مباحث مهم کلام شیعی است.

مصادیق عینی بدهی ستوه و امام

در مورد مصادیق بدهی ستوه ذکر دو نکته خالی از فایده نیست؛ نخست اینکه در متون مهیانه به تعداد بیشماری از بدهی ستوگان بدون ذکر نام آن‌ها اشاره شده و تنها نام تعداد محدودی از بدهی ستوگان مشهور و یا مهاستوگان ذکر گردیده است؛ دیگر آنکه هویت تاریخی این بدهی ستوگان معلوم نیست و به نظر می‌آید بیشتر شخصیت‌های اساطیری باشند تا تاریخی. از مهمترین بدهی ستوه‌های مهیانی می‌توان به اولوکیثوره، میتریه، منجوشری، سمته‌بدره، گدگدشوره، سداپری بهاتا، جیزو و کشتی گریه و... اشاره کرد که از میان این‌ها، اولوکیثوره بیشتر مورد توجه و علاقه مهیانی‌ها بویژه در چین و ژاپن است.

اولوکیثوره، خدای مهر و همدردی و فرمانروای بلامنزاع جهان است. مهر و همدردی و رمزناسانی او، هر دو توأمان است.^۱ او از روی شفقت و مهربانی به یاری تمام کسانی می‌پردازد که از او تقاضای کمک دارند.^۲ برخلاف مهیانه، امامان شیعه شخصیت‌هایی تاریخی هستند که تعداد، تاریخ و طول زندگی آن‌ها معلوم است. ائمه معصوم شیعه دوازده نفرند؛ که نسبت همه آن‌ها، از طریق فاطمه، به پیامبر می‌رسد و مجموع آن‌ها چهارده نفر می‌شود.^۳

ویژگی‌های بدهی ستوه و امام

بدهی ستوه‌ها و امامان معصوم هر یک دارای ویژگی‌هایی هستند که اگرچه ممکن است این ویژگی‌ها در مبانی با یکدیگر اختلاف اساسی داشته باشند اما در عین حال دارای شباهت‌های بسیار زیادی با یکدیگر هستند.

ویژگی‌های ظاهری

«از نشانه‌های ظاهری بدهی ستوه‌ها چهره درخشان آن‌ها و صدا و آواز برهماست؛ و اینگونه

1. Gard, Richard A. *Buddhism*. Washington square press Book, 1963, pp. 68.70.

2. Prebish, Charles & Keown. Damien, *Introduction to Buddhism*, New York and London, Routledge, 2006, p. 165.

۳. فیض کاشانی، ملاحسین، *تفسیرالصافی*، محقق حسین اعلمی، تهران، مکتبه‌الصدر، چ دوم، ۱۴۱۵ق، ص ۲۲۰.

دهرمه را به همگان می‌آموزند»^۱. آن‌ها با صدایی آرام، کلمات صادقانه را که معنای روشنی دارند، به زبان می‌آورند و همیشه به صورت مستقیم به موجودات ذی‌شعور نگاه و در مسیر بوداگی حرکت می‌کنند^۲ و از مهارت‌های بسیار بالایی در سخن‌وری برخوردارند.^۳ آنها نسل‌اندرنسل هیچ بیماری دهان، دندان‌های افتاده، زرد یا سیاه، لب‌های خیلی کلفت، جمع شده یا نازک، زبان خشک، سیاه یا کوتاه ندارند، بینی آن‌ها برجسته و صاف و پیشانی‌شان پهن و صاف و صورت و چشم‌های کاملاً منظم و باوقار دارند. دیگران از دیدن آن‌ها شاد می‌شوند. نفسشان بوی نا و یا متعفن نمی‌دهد. همیشه از دهانشان عطر بوی گل بیرون می‌آید.^۴ آن‌ها تنشان را روغن مالیده و از ناپاکی‌ها پاک می‌کنند. جامه‌های نو و پاکیزه به تن کرده و درون و بیرون خود را پاک می‌نمایند.^۵

براساس تفکر شیعه، پیغمبران و امامان معصوم نباید در قلوب مردم بی‌وقع و بی‌حشمت و دارای صفات نفرت‌آور باشند. همچنین هرگز فریب نخورند. قوی‌الرأی بوده؛ سهو نکنند. پدرانشان باوقار و مادرانشان پارسا باشند. از بیماری‌های نفرت‌آوری همچون سلس، جذام، برص، و عادات پست، مانند طعام خوردن در راه و امثال آن به دور باشند.^۶ رسول خدا فرمود: «خداوند تعالی چهارده معصوم را از نوری ایجاد فرمود، سپس آن نور را فشرده و شیعیان ما از آن نور پدید آمدند».^۷

ویژگی‌های اخلاقی

معصومین و بدهی ستوه‌ها دارای ویژگی‌های اخلاقی متنوعی هستند که به برخی از مهمترین آن‌ها اشاره می‌کنیم.

بخشش / دانه

بدهی ستوه، پارمیتای «دانه»، کمال بخشندگی و ایثار را در مراتب اولیه‌ی سلوک به دست

1. *Saddharma-pundarika or The lotus of the True law*. Homage to all the buddhas and bodhisattvas 14: 62.

2. *Śāntidev, A Guide to the Bodhisattva way of Life*, 5: 78. 81.

3. Cleary, Thomas, *The Flower ornament scripture A Translation of the Avatamsaka sutra*, Boston & London, shambhala, 1993, P.398.

4. *Saddharma-pundarika Sutra*, 18: 10.13.

5. *Ibid*, 1.14: 27. 30.

۶. حلی، حسن‌بن‌یوسف، کشف‌المراد، حسن‌زاده‌آملی، قم، اسلامی، ۱۴۰۷ش، صص ۲۶۲-۲۶۳.

۷. مجلسی، بحارالانوار، ج ۷، ص ۳۵۵.

می‌آورد. همان‌گونه که یک پزشک عالی دردهای مزمن را به‌طور تدریجی درمان می‌کند، بدهی ستوه نیز آرام‌آرام به این فضیلت آراسته می‌شود. در ابتدا بخشش از ساده‌ترین چیزها آغاز می‌شود و به تدریج به‌جایی می‌رسد که می‌تواند جسم و جان خود را نیز ببخشد.^۱ بدهی ستوه‌ها براساس ویژگی سخاوت و بخشش خود، دردها و غم‌های تک‌تک موجودات را گرفته و در مقابل صفات نیکوی بسیاری به آن‌ها هدیه می‌دهند.^۲ بخشش بدهی ستوه‌ها شامل همه‌ی موجودات است؛ زیرا آنان معتقدند که همه موجودات عالم هستی از نازل‌ترین تا برترین، جوهر و بذر بوداشدگی را دارا هستند و می‌توانند با تلاش و کوشش خود به روشن‌شدگی برسند.

در تشیع اثنی‌عشری نیز یکی از ویژگی‌های بارز معصومین احسان و بخشش آن‌هاست؛ این امر تا آن حد بود که حین نماز هم از بذل و بخشش خودداری نمی‌کردند. در بسیاری از کتاب‌های شیعه و سنی داستان‌های احسان و توجه معصومین به امت و ملت مسلمان وجود دارد و گفته می‌شود که محال بود فردی از آنان چیزی طلب نماید و آنان قدرت عطای آن را داشته باشند ولی عطا نکنند.^۳

مخاطب اصلی معصومین در باب بخشش، به‌رغم وجود روایات و داستان‌هایی درخصوص توجه به حیوانات، انسان‌ها و به‌خصوص شیعیان است و دلیل بخشش آن‌ها خداوند است؛^۴ اما مخاطب اصلی بدهی ستوگان در بخشش، همه موجودات عالم است و نه فقط بودایی‌ها و مهمتر آنکه، نه فقط انسان‌ها.

تقوا / شیلَه

شیلَه،^۵ در بودایی اولیه، بیشتر پرهیز از برخی امور بود و درمهایانه بیشتر به‌معنای انضباط اخلاقی است که مجموعاً می‌توان آن را تقوی نامید. بدهی ستوه‌ها از طریق نابودکردن تمامی امیال پلید که آرامش ذهن را مختل می‌کنند، فضیلت حسن‌خلق (شیلَه) را پرورش می‌دهند. عدم پرخاشگری و عدم عصبانیت در رفتار بدهی ستوه سبب ایجاد تقوا و مهر و محبت بیشتر موجودات نسبت به او می‌گردد. بدهی ستوه‌ها به‌عنوان سرمشق، افرادی پرهیزگار و

1. *Śāntideva, A Guide to the Bodhisattva way of Life*, 7: 24. 26.

2. Lotus sutra, *Buddhism for today*, Nikkyo Niwano, 25, p. 248.

۳. شیخ مفید، محمدبن نعمان، *الارشاد*، بیروت، مؤسسه‌الاعلمی المطبوعات، الطبعة الثالثة، ۱۳۹۹ق، ص ۳۲۵.

۴. نک. الانسان/۸.

عطوف هستند و همواره به کسب فضیلت شیله مشغول‌اند، زیرا قلب آنان هرگز از دنبال کردن راه خود به سوی معرفت عالی منحرف نمی‌شود.^۱ کمال پرهیزگاری بدهی ستوه که پرهیز از هر نوع عمل گناه‌آلود است خود شامل مجموعه‌ای از فضایل است که بدهی ستوه نه تنها در یک بهومی مشخص بلکه در سراسر مسیر سلوک به پرهیزگاری اهتمام دارد. در تشیع اثنی عشری بحث فضیلت امام مطرح است. فضیلت در صفات کمال انسانی، مانند علم، عدالت، شجاعت و پارسایی، یعنی امام باید در این ویژگی‌ها که از شرایط امامت به‌شمار می‌رود بر دیگران برتری داشته باشد.^۲ پارسایی و پرهیزگاری و دوری از دنیا دارای درجات و مراتبی است ولی دل‌کندن و بریدن از همه‌ی وابستگی‌های دنیا بالاترین مرتبه پارسایی به‌شمار می‌آید؛ و از آن به مقام «زهد» تعبیر می‌شود.^۳ بدهی ستوه‌ها و معصومین هر دو در پرهیزگاری برتر و بالاتر از پیروانشان هستند.

صبر/کشانتی

کمال بردباری، شکیبایی، فروتنی و پذیرش حقیقت در مه‌ایانه کشانتی^۴ است. بدهی ستوه‌ها در مقام صبر هرگز از آنچه نادانان انجام می‌دهند برانگیخته نمی‌شوند.^۵ «آنها توهین‌ها را تحمل می‌کنند؛ زیرا تنها از این طریق می‌توانند دهرمه را تعلیم دهند».^۶ گفته می‌شود: «هیچ گناه و خطایی مانند نفرت، و هیچ نیکی‌ای مانند شکیبایی وجود ندارد. بنابراین، بدهی ستوه صبر و حوصله را به طرق مختلف پرورش می‌دهد».^۷ آنها در هدایت موجودات به سوی رستگاری بسیار صبورند و برای رسیدن به این پارمیتا باید آموزه‌آنها را به‌درستی در خود پرورش دهند.

تشیع اثنی عشری، با تأسی به آیات و روایات بسیاری که وارد شده است، صبر را دارای ارزش والا و یکی از مقامات مهم عرفانی می‌داند. امام علی در معنای صبر می‌فرماید: «صبر آن است که انسان گرفتاری و مصیبتی را که به او می‌رسد تحمل کند و خشم خود را

1. Suzuki, *outlines of Mahayana Buddhism*, pp. 321.322.

۲. ابراهیم بن نوبخت، *الیاقوت فی علم الکلام*، علی اکبر ضیایی، قم، مکتبه آیت‌الله المرعشی، ۱۴۱۳ق، ص ۷۶.

۳. طوسی، محمد بن حسن، *تلخیص الشافی*؛ بحر العلوم، حسین، قم، محبین، ج ۱، ۱۳۸۲ش، ص ۸۲؛ مظفر، محمد حسین، *دلائل الصدق*، محمد سپهری، تهران، امیرکبیر، ج ۳، ۱۳۷۴ش، ص ۲۵.

4. Ksānti.

5. Suzuki, *outlines of Mahayana Buddhism*, p. 321.

6. *Saddharma-pundarika Sutra*. 14: 45.

7. *śāntideva, A Guide to the Bodhisattva way of Life*, 6: 2.

فرو خورد^۱. قرآن کریم خطاب به مؤمنین می‌فرماید: «واستعینوا بالصبر والصلاه» از صبر و نماز یاری جوید^۲. راز تقدم صبر بر نماز این است که نماز خود یکی از مصادیق صبر بر طاعت شمرده می‌شود. امامان معصوم این ویژگی را در حد اعلا از سوی خداوند دارا هستند.

شفقت/کرونا

کرونا در همه مکاتب بودایی، به‌خصوص در مکتب مهاییانه، از اهمیت والایی برخوردار است^۳ و می‌توان آن را برجسته‌ترین ویژگی بدهی ستوه دانست که رابطه تنگاتنگی با مفهوم رنج دارد. کرونا دلسوزی و ترحم صرف نیست؛ بلکه همدردی و شفقت همراه با غم‌خوارگی است. بهترین جلوه شفقت در نشان دادن راه‌های هشت‌گانه نجات به دیگران است؛ زیرا منجر به رهایی همگان خواهد شد. همین ویژگی موجب می‌شود تا بدهی ستوه خود را در بدترین شرایط قرار دهد و حتی در دوزخ‌های گوناگون که خطاکاران در آن عذاب می‌کشند حضور یابد تا از رنج آن‌ها بکاهد. کرونا سنگ بنای عشق و اخلاق بدهی ستوه است^۴. در نتیجه کرونا، شناخت و معرفت حاصل می‌شود^۵. مهاییانه کرونا را یکی از نشانه‌های پرجنیا یا فرزاندگی می‌داند؛ به این معنا که کرونا با افزایش پرجنیا بارور می‌گردد^۶.

قرآن کریم پیامبر اکرم را رحمه للعالمین معرفی می‌کند. «و ما ارسلناک الا رحمه للعالمین؛ نفرستادیم تو را مگر که مهر و رحمتی باشی برای جهانیان»^۷ یعنی نسبت به خطرناک‌ترین دشمنان نیز رحمت باشی و به آنان محبت کنی؛ البته محبتی توأم با حقیقت و خیر رسانی. امامان معصوم به تبعیت از پیامبر خاتم در هدایت افراد بسیار مشفقند. مراقب ائمه طاهرین مأمون و ملجأ مردمی است که در مشکلات زندگی و مصائب روزگار به مهر و

۱. ابوالفتح آمدی، غررالحکم، ج ۲، ص ۶۹، ح ۱۸۷۴.

۲. بقره، ۴۵.

3. Nyanatiloka. ven, *Buddhist Dictionary*, Colombo, Cylon, 1972, p. 154.

4. magee, Bryan, *The story of philosophy*, London, Dorling kindersly, 1998, p. 42.

5. Aronson, Harvey B, *Love and sympathy in Theravada Buddhism*, Delhi, Motial, Banarsidass, 2008, p. 64.

6. Gethin, Rupert, *The Foundations of Buddhism*, London, Oxford University, 1998, p. 228.

۷. انبیا/۱۰۷.

محبت آنها روی می‌آورند.^۱ امام رضا فرمودند: «امام، ابر بارنده، باران سیل‌آسا، خورشید رخسنده، زمین گسترده، چشمه‌ی جوشنده و... است».^۲ در زیارت جامعه کبیره آمده: «اشهد انکم ابواب الله و مفاتیح رحمته... شهادت می‌دهم که شما ابواب الهی و کلیدهای رحمت او می‌باشید».

قدرت/بَلَه

داشتن کرامات، یا نیروهای فرابشری، یکی از ویژگی‌های انسان‌های آرمانی در همه ادیان و عرفان‌هاست. کمال قدرت و نیرو در مه‌ایانه تحت‌عنوان بَلَه^۳ مطرح است. بدهی‌ستوه‌ها از قدرتی برخوردارند که هیچ نیروی پلیدی نمی‌تواند آنها را در راه کمک به مردم ناامید یا سست کند.^۴ بدهی‌ستوه‌ها می‌توانند با فکر کردن به هر مکان و زمانی سفر کنند، به آموزه‌های بوداهای مختلف گوش دهند و بدون وقفه به ستایش و عبادت بپردازند و تمامی سرزمین‌های بودایی را به لرزه درآورند. آنها می‌توانند با یک تار مو آب‌های تمام اقیانوس‌ها را در ده جهت خالی کرده و تمام جهان‌ها را به گرد و غبار تبدیل کنند. آنها تعداد مشخص تمام خس و خاشاک‌ها را می‌دانند؛ و به راحتی همه فرزندان بودا را می‌شناسند و به سوی حکمت روشنی‌بخش هدایت می‌کنند. بوداها، در همه مکان‌ها و زمان‌ها، تمامی بدهی‌ستوه‌ها را با قدرت‌های مختلف آشنا می‌کنند.^۵ شفای بیماران، بینا کردن نابینایان، زنده کردن مردگان و... نیز از جمله کرامات بدهی‌ستوه‌ها است.

قدرت، رابطه نزدیکی با معجزه دارد. پیامبر قرآن را معجزه خود می‌داند و مردم را دعوت به معارضه کرد اما مردم عاجز گشتند. کرامات ائمه معصوم برگرفته از کرامات پیامبر است. از جمله معجزات و قدرت پیامبر جوشیدن آب از میان انگشتان آن حضرت، شوق‌القدر، اخبار غیب، جوشیدن آب از چاه خشک و... است.^۶ نظام مدیریت جهان، براساس اراده خداوند، نظام تکوینی و تشریحی است. امامان معصوم هم در عالم تشریح و هم در عالم تکوین دارای قدرت‌اند. امام در عالم تکوین به اذن خداوند، قدرت ایجاد و تصرف در

۱. حسینی طهرانی، حسین، *امام‌شناسی*، مشهد، نشر علامه طباطبائی، ۱۴۳۰ق، ج ۱۱، ص ۲۵۳.

۲. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، *اصول الکافی*، علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چ چهارم، ۱۴۰۷ش، ج ۱، ص ۱۷۹.

3. Bāla.

4. Suzuki, *outlines of Mahayana Buddhism*, p. 322.

5. Clearly, Thomas, *The Flower ornament scripture*, pp. 398-400.

۶ حلی، کشف‌المراد، صص ۴۶۹-۴۶۳.

همه جای عالم را دارد. ولایت تکوینی امام به این معناست که زمام عالم در دست اوست؛ و سیطره تامه بر تمامی عالم هستی دارد و با قدرت ولایت تشریحی نیز به اذن خداوند، با وضع قوانین انسان‌ها را از ظلمت به نور هدایت می‌کند.

عصمت

عصمت از مهمترین ویژگی‌های بدهی ستوه‌هاست که به صورت اکتسابی طی گذر از بهومی اول تا ششم به دست می‌آورند. در بهومی ششم که پارمیتای پرجنیا حاصل می‌شود و مرتبه بدون بازگشت است، ویژگی عصمت به طور کامل محقق می‌شود. برای مثال در بهومی اول با دیدن قدرت لایتناهی و شکوه و عظمت بوداها، دیدن موجودات در رنج، شنیدن آموزه‌های بوداها، اراده خود را برای رسیدن به بوداگی افزایش می‌دهند و در بهومی دوم که مرتبه خلوص عمل سالک و رسیدن به کمال اخلاق است جهت رسیدن به مقام عصمت تلاش می‌کنند؛^۱ و در نتیجه به ده نگرش نیکو دست می‌یابد که عبارتند از: نوع دوستی؛ دلسوزی؛ آرزوی شادمانی همگانی؛ آرزوی امنیت برای همه موجودات؛ همدردی؛ توجه به همگان؛ محافظت؛ شناختن؛ خود را راهنمای دیگران دانستن. بدهی ستوه در کنار این ده نگرش و نگاه نیکو ده مسأله را نیز مورد توجه قرار می‌دهد که عبارتند از: مطالعه و یادگیری؛ آرامش داشتن؛ همراهی با خردمندان؛ حکمت در سخن، شجاعت و برخورداری از درک بالا؛ عمل مطابق با آموزه‌ها و دوری از هرگونه عمل نابخردانه و متوهم.^۲ همگی این اعمال و نکوکردها، بدهی ستوگان را به عصمت نزدیک‌تر می‌کند. در مرتبه سوم از مراتب سلوک، جهت رسیدن به ویژگی عصمت، بدهی ستوه‌ها به عبادت پرداخته و با توجه به آموزه‌های بوداها، به صورت متمرکز و جدی، به تفکر می‌پردازند تا به واقعیت بدون ثمر بودن، دردناک بودن و تهی بودن همه چیز پی ببرند^۳ و این تمارین تا بهومی ششم ادامه می‌یابد تا عصمت محقق شود.

شیعیان، امام را معصوم دانسته و عصمت را به معنای پاک‌ی فرستادگان خدای متعال از گناه و پیراستگی از خطا و اشتباه می‌دانند.^۴ بحث عصمت، در حوزه تفکر اسلامی و

1. keown, Damein, *A dictionary of Buddhism*, Oxford, Oxford University, 2004, bhūmi vimāla.

2. Clearly, Thomas, *The Flower ornament scripture*, vol. 15.

3. Ibid, pp. 395-296.

۴. تفتازانی، سعدالدین مسعودبن‌عمر، شرح‌المقاصد، بیروت، دارالکتب العلمیة، الطبعة الاولى ۱۴۲۲ش، ج ۳،

معتقدان به آن، پیشینه‌ای تاریخی همزاد با نزول کتاب وحی و ظهور اسلام دارد؛ البته درباره گستره عصمت تفاوت دیدگاه‌هایی در میان عالمان شیعی وجود دارد. عصمت لطفی از جانب خداوند متعال به انسان دارای تکلیف است که در این حالت او انگیزه‌ای برای انجام ندادن فرمان الهی و انجام نافرمانی و گناه ندارد، با آنکه توان آن را داراست.^۱ برخی متکلمان امامیه می‌نویسد: «عصمت نوعی ملکه نفسانی، یعنی نوعی صفت قوی در درون آدمی است که هر کسی آن را دارا باشد، از زشتی‌ها باز داشته می‌شود با آن که بر انجام آن‌ها توانا است».^۲

بدهی ستوه و امام هر دو در باور پیروانشان دارای مقام عصمت‌اند با این تفاوت که عصمت از خصوصیات ذاتی امام و موهبتی الهی است اما بدهی ستوه آن را با تلاش و کوشش خود در مرتبه‌ای از سلوک به دست می‌آورد.

۴-۵-۵ علم (آگاهی)

از مهمترین ویژگی‌های بدهی ستوه‌ها علم، آگاهی و معرفت است؛ که تحت‌عنوان پرجنیا^۳ و جنیانه^۴ مطرح می‌شود. پرجنیا در پارمیتای ششم و جنیانه در پارمیتای دهم حاصل می‌شود. پرجنیا در فرهنگ لغت، به معنای عقل و شعور است، درحالی‌که معنای فلسفی آن براساس آنچه در مهارت‌نه‌کوتاه‌سوتره^۵ آمده است، درک معنای گفتارها و درک افتراقی است که منجر به جنیانه یا دانش شهودی مطلق می‌گردد.^۶ مرحله اول وابسته به شنیدن تعالیم دیگران، خواندن متون مقدس و تفکر و اندیشیدن است. در این مرتبه بدهی ستوه به سرشت خود، موجودات، بخشش و روشن‌شدگی، وقوف ندارد. این مرتبه بی‌همتا، نیاندیشیدنی، بی‌مانند و بدون قیاس است؛ معرفتی است که فراتر از ذهنیت و عینیت است. در این مرحله هیچ کدام از موجودات چه جاندار و چه غیرجاندار فردیت یا خود ندارند. به دشنه‌ای دولبه تعبیر شده است که از میان تمام سردرگمی‌ها راه را باز می‌کند؛ بدون آن خوبی، بدهی ستوه،

۱. حلی، حسن بن یوسف، *مناهج‌الیقین فی اصول‌الدین*، بی‌تا، بی‌جا، بی‌نا، ص ۲۷۸.

۲. «العصمه، لملکه نفسانیه، تمنع المتصف بها عن الفجور، معقدته علیه»؛ نک: سیوری حلی، فاضل مقداد بن عبدالله، *اللوامع الاهیة فی مباحث‌الکلامیة*، تحقیق و تعلیق سیدعلی قاضی طباطبایی، تبریز، شفق، ۱۳۹۶ش، ص ۱۷۰.

3. Prajñā

4. Jñāna

5. *Mahaaratnakuu. ta-sutra*

6. Margarita, T, *Bodhisattva in the lotus and other Sutras*, Elena Gavriova, Washington, Oriental Studies Gard, 2000, p. 115.

پرهیزگاری صرف خواهد بود.^۱ در سنت مهاییانه، پرجنیا از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است؛ به گونه‌ای که کمالات دیگر را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. سایر پارمیته‌ها، بدون پرجنیا، مانند کشتی بدون قطب‌نما و کشتیران هستند.^۲ مرتبه دیگری از معرفت و آگاهی جنانه، (آخرین فضیلت از مجموعه ده پارمیته) کمال دانش و آگاهی، علم و فهم و معرفت است.

البته، بودایی مهاییانه از دو سطح معرفت سخن می‌گوید، معرفت مطلق و معرفت نسبی. کسانی که از معرفت نسبی و نازل برخوردارند همه چیز را واقعی می‌بینند؛ برخلاف صاحبان معرفت مطلق که چیزها را غیرواقعی و پنداری می‌دانند.^۳ بدهی ستوه‌ها از دانش و آگاهی نامتناهی برخوردارند؛ دانشی که از تمامی زمان‌ها و جهان‌ها و تمامی آموزه‌های بودا آگاهی کامل دارند. دانشی که جهان و موجودات را به سوی روشنی و نیروانه هدایت می‌کند. دانشی که به واسطه آن می‌توانند وضعیت همه موجودات را درک و جهت شناخت واقعی آنان اقدام کنند.^۴ بدهی ستوه‌ها، برای وصول حالت فنای مطلق، ده منزل را سیر می‌کنند و به حقیقت اشیاء پی می‌برند و می‌توانند به جنیانه نائل آیند.^۵

از آنجایی که امام، از نظر درجه‌ی وجودی، نزدیک‌ترین وجود به حق تعالی است، در نتیجه وجود و آثار وجودش، جنبه‌ی الهی دارد. بنابراین علمش نیز، همانند علم حضرت حق، فعلی است نه انفعالی.^۶ ادعیه و زیارت‌نامه‌های شیعی، قدرت و توانایی معصوم را محصول علم و آگاهی او می‌دانند. زیارت جامعه کبیره، معصومین را «گنجینه‌های علم»^۷ و «ستون‌های محکم شهرهای علم و درهای ایمان»^۸ معرفی می‌کند؛ و نیز می‌فرماید: «آنان مخزن علم ربانی و حجت‌های بالغه و طریق روشن حضرت حق و نور خدا و برهان او» هستند.^۹ شیعیان باور دارند، از آنجایی که امامان معصوم اهل ذکر و علم هستند و آگاه به

1. Hope & Van loon, *Introducing Buddha*, pp. 66-67.

2. Suzuki, *outlines of Mahayana Buddhism*, p. 35.

3. s'āntideva, *A Guide to the Bodhisattva way of Life*, 9: 2. 5.

4. Clearly, Thomas, *The Flower ornament scripture*, p. 399.

5. Suzuki, *outlines of Mahayana Buddhism*, pp. 351-352.

۶. شیرازی، صدرالدین، *الحکمه المتعالیه*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۰ش، ج ۶، ص ۳۳۱.

۷. زیارت جامعه کبیره، «و خزّان العلم».

۸. همان، «و ارکان البلاد و ابواب الأیمان».

۹. همان، «و اولی الامر و بقیة الله و خیرته و حزبه و عبیته علمه و حجتته و صراطه و نوره و برهانه».

ظاهر و باطن قرآن،^۱ تنها باید از ائمه اطهار و در راس آنها از امیرالمؤمنین کسب علم نموده و به آن علم عمل نماییم.^۲ نقل است از پیامبر خاتم که فرمود: «من درون علی را از دانش و قدرت تشخیص بین حق و باطل و از فقه و درایت پر ساختم».^۳

بالاترین مرتبه معرفت مطلق و آگاهی (جنانه) بدهی ستوه‌ها، با علم و معرفت معصوم قابل مقایسه است. با این تفاوت که معرفت بدهی ستوه به تدریج در مراحل سلوک حاصل می‌شود، در صورتی که علم امام امری لدنی یا موهوب است که نتیجه فضل خداوند به آن‌هاست.

رابطه با الوهیت

در دوره‌های اولیه دین بودایی، مفهوم الوهیت چندان مطرح نبوده است؛ اما در شاخه‌ی بودایی مهاییانه مفهوم یکتاپرستی به چشم می‌خورد.^۴ درحقیقت پیروان مهاییانه، گنومه را عملاً به مقام خدایی رساندند. آن‌ها بودا را به مثابه‌ی حضوری جاودان در زندگی‌های مردم و به مثابه‌ی پرسته، ستایش می‌کنند.^۵ براساس این اندیشه، همه‌ی بوداها ظهور بودای نخستین^۶ هستند. بودای نخستین، بی‌شبهت به برهمن آیین هندو نیست؛ که به معنای «خودپرورده» و «قایم بالذات» است. بودای نخستین، همواره در نیروانه است.^۷ آدی بودا، به عنوان بالاترین الوهیت، معرف همه بوداهاست؛^۸ و هیچ‌گونه وابستگی به موجودات ندارد؛ بدون تشخص است و بیشتر، شایسته‌ی عنوان هستی است. آدی بودا، به واسطه قدرت شهودی خود، بوداهای تفکر و مراقبه^۹ را آفریده است که عبارتند از: «ویروچنه»^{۱۰}؛ «اکشوبیه»^{۱۱}؛ «رتنه سمبهوه»^۱؛ «امیتابهه»^۲؛ «امگه سیدهه»^۳. هرکدام از بوداهای تفکر و

۱. حاکم حسکانی، عبدالله بن عبدالله، *شواهد التنزیل*، قم، ۱۳۸۰، ج ۱، باب ۸۲، ص ۳۳۴، حدیث ۴۵۹.

۲. حسینی طهرانی، *امام شناسی*، ج ۱۱، ص ۲۷۶.

۳. بحرانی، سیدهاشم، *غایه المرام*، بیروت، مؤسسه التاریخ العربی، الطبعة الاولى، قسمت اول، صص ۱۳۵-۱۳۶،

حدیث ۳۸؛ مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۹، ص ۲۴۱.

۴. شایگان، داریوش، *ادیان و مکتب‌های فلسفی هند*، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۵ش، ص ۱۷۹.

۵. آرمسترانگ، کرن، *بودا*، نسترن پاشایی، تهران، فراوان، ۱۳۸۷ش، صص ۱۱-۱۲.

6. Ādibuddha

7. Valle poussin. "adibuddha". *Encyclopedia of Religion & Ethics*, Hastings, New York, 1981, vol.1, pp. 93,100.

8. Wayman, A, *The Buddhist tantras*, New York: Tibetan Esoterism, 1973, p. 53.

9. Dhyani Buddha

10. Vairochana

11. Akṣobhiha

مراقبه نیز بدهی ستوه‌های تفکر و مراقبه^۴ را، برای آفرینش و هدایت عالم، می‌آفرینند که این بدهی ستوه‌ها عبارتند از: «سَمْتَه بهدره»؛ «وَجْرَه پانی»^۵؛ «ویشوَه پانی»^۶؛ «اولوکیته»^۷. گفته می‌شود که آفرینش‌های پیشین از میان رفته و اینک عصر آفرینش اولوکیته است؛ که بودای محافظ این آفرینش، آمیتابهه است. هریک از این بوداها، برای هدایت بشر، بوداهایی را نازل می‌کنند که بوداشاکیه مونی، رسول این دوران است.^۸ بوداهای مراقبه، آموزگاران بدهی ستوه‌ها و خدایان بهشت‌های گوناگون هستند؛ که موجودات زیادی آرزوی تولد مجدد در آن بهشت‌ها را دارند. بوداها، اصل شونیتا و یکسان بودن حقیقی سنساره و نیروانه را به بدهی ستوه‌ها می‌آموزند. بدهی ستوه‌ها درحقیقت پرتویی روحانی از بوداها و تأملات آن‌ها هستند؛ که با محبت و شفقت بی‌پایان خود راهنمای روشنی‌بخش در مسیر اهل زمین شده‌اند.^۹

در رابطه وجودی معصوم با خداوند، شیعیان اثنی عشری معتقدند، معصومین انسان‌هایی هستند که برگزیده خداوند بوده و خداوند صفات و ویژگی‌های خود را در آن‌ها قرار داده است. خداوند در قرآن می‌فرماید: «ما آن‌ها را پیشوایان هادی به امر خودمان قرار دادیم».^{۱۰} براساس آیات قرآن و روایات بی‌شمار، اصل مقام ولایت، از سوی خداوند باری تعالی، به رسول اکرم و اوصیای گرامی ایشان اعطا گردیده است. ازاین‌رو ولایت مخصوص ذات اقدس الهی بوده و خداوند با اراده خود این مقام بلند مرتبه را به آنان عطا کرده است.^{۱۱}

شیوه سلوک

براساس مهاراتناکوتاسوتره^{۱۲} بدهی ستوه، جهت دستیابی به بوداگی، باید شایستگی‌های

1. Ratnasambhava
2. Amitābha
3. Amogasiddha
4. Dhyani bodisattva
5. Vajrapāni
6. Viśvapāni
7. Avalokita
8. See. Geoffrey parrinder, *Triads, Encyclopedia of religion*, Eliade, 1987, vol.15, p. 14
9. Suzuki, *outlines of Mahayana Buddhism*, p. 257.

۱۰. انبیا/۷۳.

۱۱. زمردیان، احمد، مقام ولایت در شرح زیارت جامعه‌ی کبیره، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۴، ص ۱.

12. *mahā ratnakūta-sūtra*

متعددی کسب کند که این شایستگی‌ها به دو بخش کلی تقسیم شده‌اند. نخستین دسته، «پونیه‌سه مبارا»،^۱ یا گروه شایستگی‌ها است؛ که شامل شش پارمیتا هستند که عبارتند از: «دانه»^۲ یا سخاوتمندی؛ «شیله» یا مشارکت اخلاقی و حسن‌خلق؛ «کشانتی» یا قدرت پذیرش و بردباری؛ و «ویریه»^۳ یا پایداری و عزم راسخ و تلاش‌های مستمر اخلاقی. این چهار پارمیتا، پیش‌نیاز دستیابی به دو پارمیتای نهایی دانسته می‌شوند که شامل «دهیانه»^۴ یا تفکر و مراقبه؛ و «پرجنیا پارمیتا»^۵ به معنای تعالی برتر و یا بصیرت و بینش برتر است. دسته دوم شایستگی‌ها، جنانه‌سامبارا^۶ یا گروه دانش‌ها نامیده می‌شود؛ این شایستگی‌ها درک و دریافت، وصول به شونیتا است. درک شونیتا تنها با پرجنیا امکان‌پذیر است. فراگیری این دو نوع شایستگی ضرورت زیادی در دستیابی به روشن‌شدگی دارد.^۷ فضایل و شایستگی‌های بدهی‌ستوه، در پرجنیا پارمیتا سوتره نیز، همان شش فضیلت شمرده شده است. در «دشه‌بهومیکه‌سوتره»، علاوه بر این شش فضیلت، به چهار فضیلت دیگر اخلاقی اشاره شده است که عبارتند از: «اوپایه‌کوشلیه»،^۸ به معنای کسب مهارت در استفاده از بهترین روش و ابزار؛ «پرنیده‌هانه»^۹ به معنای عزم و قصد بودا شدن؛ «بله»،^{۱۰} به معنای قدرت؛ «جنانه»، به معنای معرفت و آگاهی.^{۱۱} بدهی‌ستوه‌ها هر یک از کمالات مزبور را در یکی از ده‌بهومی به دست می‌آورند که همان مراتب سلوک بدهی‌ستوه است.

در یک تقسیم‌بندی دیگر، از مراتب و منازل سلوک، تعداد منازل را پنجاه و دو منزل عنوان کرده‌اند؛ که شامل ده منزل ایمان؛ ده منزل سکون؛ ده منزل عمل؛ ده منزل تبدل و انتقال شایستگی؛ ده منزل معنوی که همان منازل دهگانه بدهی‌ستوه در دشه‌بهومیکه است. دو منزل آخر هم منازل بودایان است.^{۱۲} بدهی‌ستوه مسیر سلوک خود را با بدهی‌چیته (بیداردلی، دل‌آگاهی، بیداری) که رخدادیست غیرارادی، آغاز می‌کند و مادامی که بدهی‌چیته

1. pu. nya-sa. Mbhaara

2. Dāna

3. Virya

4. Dhyana

5. Rajñāpāramitā

6. Jñānasambhāra

7. Margarita, *Bodhisattva in the lotus and other sutras*, p. 115

8. Upāyakośalya

9. Pranidhāna

10. Bālapāramitā

11. *Daśbhomika sutra*, vol, 15.

12. Nakamura, Hojime, "Bodhisattva path", in *Encyclopedia of Religion*, Eliade. Ed, New York, Macmillan, 1987, pp. 268- 269.

در او تحقق نپذیرفته باشد، زمینه‌ی ورود به سیروسلوک برای او فراهم نمی‌شود؛ حال آنکه در مورد امام چنین معنایی وجود ندارد.

تشیع، امامت را حقی الهی و از اصول دین می‌داند؛ و معتقد است این حق فقط در اختیار خداوند است و تنها او می‌تواند امام مسلمانان و جانشین پیامبر را تعیین کند. قرآن کریم، در بحث جانشینی حضرت ابراهیم، به این امر اشاره می‌کند؛^۱ در نتیجه عهد الهی به غیرمعصوم نخواهد رسید. امامت ادامه‌ی نبوت است؛ و به جز آوردن شریعت که مختص پیامبر است، امامت با نبوت تفاوتی ندارد. امامان معصوم این مقام را بدون عبور از مراحل سلوک، از جانب خداوند، از ابتدای تولد و یا پیش از تولد دارا هستند. در اندیشه شیعی مفهومی قریب به بدهی‌چیته، تحت‌عنوان یقظه به‌معنای بیداری، وجود دارد؛ اما یقظه در مورد معصومین مطرح نیست و خاص دیگر اولیا و اوصیای الهی است که بخواهند وارد وادی سلوک عرفانی شوند.

نقش و کارکرد وجودی و هدایتی

ترکیب دو ویژگی مهم کرونا و پرجنیا ویژگی سوّم و بسیار مهمّ اوپایه را به بدهی ستوه اعطا می‌کند که براساس آن، او که سرشار از شفقت نسبت به موجودات شده و با وجود ویژگی پرجنیا از خود موجودات به آن‌ها آگاه‌تر و بر ضمایر آن‌ها واقف‌تر است، از هر وسیله‌ای برای رهایی آن‌ها سود می‌جوید؛ چه از طریق تأثیر وجودی و تکوینی و چه از راه تشریح و انذار و تبشیر. بنابراین در تمامی جهان، مکانی نیست که بدهی ستوه خود را در آنجا آشکار نکند. در همه جای عالم، هر اتفاق خیری که صورت می‌پذیرد، بدهی ستوه در آن دخالت دارد. او در تمامی قلمروهای پلید وجودی، جهنم‌ها، روح‌های گرسنه و حیوانات حضور دارد و به تمامی دردها و رنج‌ها پایان می‌دهد.^۲ بدهی ستوه‌ها به‌عنوان علت غایی و فاعلی جهان‌های بی‌شمار، در خدمت آفریدگانی هستند که می‌خواهند به رستگاری دست یابند.^۳ آن‌ها بارها و بارها در نقش‌های مختلف خدایان، پادشاهان، زاهدان، انسان‌های عوام و حتی در نقش حیوانات اهلی و وحشی ظاهر شده‌اند تا بار مصائب جهان هستی را به دوش کشند و هستی را به رهایی برسانند.^۴ بدهی ستوه‌ها به‌دنبال پروراندن انواع آموزه‌ها در خود

۱. نک: بقره/۱۲۴.

2. *Lotus sutra, Buddhism for today*, Nikkyo Niwano, 25, p. 251.

3. *sāntideva, A Guide to the Bodhisattva way of Life*, 10: 48.

4. Rhys Davids, *Buddhism*, New York, Putnams sons, 1907, v. ci.

نیستند؛ بلکه خود را تنها وقف یک آموزه می‌کنند و همان یک آموزه همه آموزه‌های دیگر را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد و آن غم‌خوارگی بی‌کران یا گروناست. آنها به واسطه گروناهی وجودی‌شان واسطه خلق انسان در عالم هستی می‌شوند.^۱ در همه مناطق جهان، موجودات بی‌شماری هستند که از بیماری جسم و جان رنج می‌برند؛ بدهی ستوه‌ها می‌خواهند همه آنها را از طریق اعمال نیک خود به شادمانی برسانند.^۲

بدهی ستوه‌ها، در نقش تشریحی خود، دستورالعمل‌های مربوط به تهذیب و تطهیر طریق تعالی و تبیین دقیق منازل و اعمال بدهی ستوه‌ها را نشر و گسترش می‌دهند. آنها به تعالی و رشد همه موجودات ذی‌شعور و رساندن همه آنها به معرفت کامل کمک می‌نمایند و تفاوت‌ها و تمایزات میان افراد و اشیای عالم را درک می‌کنند. آنها برای هدایت انسان‌ها باید سه مشخصه عمل درست، سلوک از اعماق وجود و تکرار مداوم اعمال نیک را در خود و دیگران ایجاد نمایند.^۳ آنها باید هر آموزه را به دقت فهم و بعد عمل نمایند تا جهل و توهم آنها کنار رود و هیچ‌گونه خشونت و درستی در آنها وجود نداشته باشد.^۴ بدهی ستوه‌ها وظیفه دارند قوانین ژرف تنهاگته‌ها را، به افرادی که اعتقادی به سوتره‌ها ندارند، آموزش دهند. آنها گاه به منظور کمک و دستگیری از دیگران، براساس اصل اوپایه، هر راهی را که منجر به درک احساس افراد شود به کار می‌گیرند؛ زیرا می‌خواهند هویت افراد را در درون خود درک کنند و با آنها به همدلی کامل برسند؛ و برای کاهش رنج دیگران، خشونت کلامی و فیزیکی را نیز متحمل می‌نمایند.^۵ آنها در اندیشه ایجاد یک جهان ایده‌ال، براساس خیرخواهی و شفقت، هستند. از این‌رو به نگرانی‌ها، رنج‌ها و خواسته‌های موجودات عالم هستی توجه می‌کنند و قادر به هدایت همه آنها به صورت آزادانه، توسط ابزارهای متناسب با هر کدام، هستند.^۶ آنها، به دور از هرگونه گناه یا حساستی، به همه موجودات عالم هستی خدمت می‌کنند.^۷ در تشیع اثنی‌عشری دنیا و آخرت، به لحاظ نظام اسباب و مسببات، با یکدیگر سنخیت دارند؛ و در طول یکدیگرند و

1. *śāntideva, siksasamuccaya*, ed. P. L, Darbhanga, 1961, v. 16. p.151.

2. *Ibid*, p. 10.

۳. نیوانو، نیکو، *آیین بودا در سوره نیلوفر*، تعبیری نو از سوره سه‌گانه نیلوفر، عسگر پاشایی، قم، ادیان، ۱۳۸۹، ص ۱۷۴.

4. Clearly, Thomas, *The Flower ornament scripture*, p. 395.

5. Stefen E. Haris, *Bodhicitta and the klesas in the Santidevas Bodhicaryavatara*, Indian philos, 2017, pp. 337-8.

6. *Lotus sutra, Buddhism for today*, Nikkyo Niwano, 25: P. 249.

7. *śāntideva, A Guide to the Bodhisattva way of Life*, 2: 9.

نظام «تشریح» با «تکوین» هماهنگ است. اگر در آخرت، به اذن الهی، حسابرسی حق و باطل و هدایت افراد به سوی بهشت یا جهنم، زیر نظر پیامبر و حضرت علی صورت گیرد، در دنیا نیز این بزرگواران، «جنود پروردگار» و واسطه جریان فیض ربوبی به مخلوقات خداوند هستند. قرآن می‌فرماید: «وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ»^۱. زمین و هر آنچه در زمین وجود دارد به سبب انسان کامل که مصداق کامل آن امام معصوم است، آفریده شده است؛ اگر امام که غایت آفرینش زمین و موجودات زمینی است وجود نداشته باشد، زمین و موجودات زمینی وجود نخواهند داشت.^۲

در اندیشه اسلامی - شیعی، معصومین، براساس اصل «النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم»، از خود مؤمنان به طور خاص و موجودات به طور عام، آگاه‌ترند؛ و حق تصرف در آن‌ها را دارند. پیامبر از جهت نبوتش دارای نقش تشریحی و از جهت امامت و ولایتش که جوهره نبوت است، دارای نقش تکوینی است؛ اما نبی و امام هیچ‌گاه خلاف آموزه‌های خود عمل نمی‌کنند. نبوت راهنمایی و ابلاغ است؛ ولی امامت رهبری اجتماعی و معنوی به سوی خداوند هم هست.^۳ پیامبر، برای هدایت مردمان، خود به سراغ مردم رفته و آنان را هدایت می‌کند، حال آن‌که، در خصوص امام، این مردمان هستند که به سراغ امام می‌روند تا هدایت یابند.

معصومین و بدهی ستوه‌ها، هر دو، دارای نقش تکوینی و تشریحی هستند. معصومین این نقش را به اذن الهی به دست آورده‌اند؛ ولی بدهی ستوه‌ها آن را با تلاش خود به دست آورده‌اند. معصومین و بدهی ستوه‌ها، هر دو، در نقش تکوینی، به عنوان واسطه‌ی فیض بین وجود مطلق و موجودات در نظام هستی، عمل می‌کنند. در هدایت و راهنمایی خلق، بدهی ستوه‌ها به دنبال موجودات رفته تا آن‌ها را هدایت کنند؛ اما در مورد امام عکس است و این مردم هستند که برای هدایت نزد امام می‌روند. دیگر آنکه معصومین شیعی، برخلاف روش بدهی ستوه‌ها، هیچ‌گاه از شیوه‌های غیرشرعی و اخلاقی برای رسیدن به مقصود خود که همانا رستگاری موجودات باشد، بهره نمی‌جویند.

۱ مدثر/۳۱.

۲ شیرازی، صدرالدین، شرح اصول الکافی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۳ش، ج ۲، صص ۴۸۷-۴۸۸.

۳ مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران، صدرا، ۱۳۸۹ش، ج ۳، ص ۳۱۸.

نتیجه

مذاهب مهیانه بودایی و تشیع اثنی‌عشری، علی‌رغم اختلافاتی در مبانی، در مورد باور به بدهی ستوه و امام معصوم دارای وجوه اشتراک زیادی هستند. بدهی ستوه‌ها و امامان معصوم هر دو، از حیث ماهیت وجودی، انسان‌های کاملی هستند، با این تفاوت که ویژگی‌های انسان کامل به امام معصوم، از سوی خداوند، حتی پیش از تولد اعطا شده است؛ اما بدهی ستوه‌ها این کمالات و ویژگی‌ها را طی مراتب سلوک و با تلاش خود، طی زمان‌های بسیار طولانی، به دست می‌آورند. آنان همچنین دارای ویژگی‌هایی بسیار نزدیک به هم نظیر علم، شفقت، عصمت و... هستند؛ از جمله آنکه با قدرت خود در عالم ممکنات دخل و تصرف می‌کنند. بدهی ستوه‌ها و امامان معصوم در ویژگی‌ها و نقش و کارکرد، دارای شباهت‌های قابل‌توجهی هستند. آنان واسطه‌ی فیض هدایت هستند و گفته می‌شود که به واسطه آنان مردم هدایت می‌شوند. هدایت تکوینی بدهی ستوه‌ها و معصومین علی‌رغم تفاوت‌هایی ناچیز، هدایت مطلق و فراگیری است که شامل همه موجودات می‌شود و در همه جای عالم هر فعلی صورت می‌پذیرد با اذن و دخالت امام، از دیدگاه شیعیان و اذن و دخالت بدهی ستوه‌ها، از دیدگاه بوداییان مهیانه بوده است. بدهی ستوه‌ها و امامان معصوم هر دو، در مقام تشریح، با امر و نهی و تفهیم بایدها و نبایدها، به رهبری و هدایت موجودات عالم مشغولند. امامان معصوم، صدقات، احکام، حلال و حرام خدا و حدود الهی را می‌دانند و آن‌ها را به انسان‌ها می‌آموزند؛ بدهی ستوه‌ها نیز، با شفقت و گرونا‌ی خود، موجودات را به سوی نکوردهای نیک هدایت می‌کنند و آن‌ها را به مسیر بوداگی و اشراق سوق می‌دهند.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ابراهیم بن نوبخت، *الیاقوت فی علم الکلام*، علی اکبر ضیایی، قم، مکتبه آیت الله المرعشی النجفی، ۱۴۱۳ق.
- ابوالفتح آمدی، *عُرُرُ الْحَکَمِ وَ دُرُرُ الْکَلِمِ*، قم، دارالکتب الاسلامی، بی تا.
- آرمسترانگ، کرن، *بودا*، نسترن پاشایی، تهران، فراوان، ۱۳۸۷ش.
- بحرانی، سیدهاشم، *غایة المرام و حجة الخصام*، بیروت، مؤسسه التاریخ العربی، ۱۴۲۲ق.
- تفتازانی، سعدالدین مسعود بن عمر، *شرح المقاصد*، دارالکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۲۲ش.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. *الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیة*، بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۹۹۰.
- حاکم حسکانی، عبیدالله بن عبدالله؛ *شواهد التنزیل*، قم، ۱۳۸۰.
- حسینی طهرانی، حسین، *امام شناسی*، مشهد، علامه طباطبایی، ۱۴۳۰ق.
- حلّی، حسن بن یوسف، *کشف المراد*، تصحیح حسن زاده آملی، قم، اسلامی، ۱۴۰۷ش.
- حلّی، حسن بن یوسف، *مناهج الیقین فی اصول الدین*، بی تا، بی جا، بی نا.
- ذخیل، علی، *الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز*، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۲۴.
- زمردیان، احمد، *مقام ولایت در شرح زیارت جامعه کبیره*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۴.
- سیوری حلّی، فاضل مقداد بن عبدالله، *اللوامع الالهیة فی مباحث الکلامیة*، تحقیق و تعلیق سیدعلی قاضی طباطبایی، تبریز، شفق، ۱۳۹۶ش.
- شایگان، داریوش، *ادیان و مکتب های فلسفی هند*، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۵ش.
- شیخ صدوق، *التوحید*، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۹۸ق.
- شیخ مفید، محمد بن نعمان، *الارشاد*، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۹ق.
- صدرالدین شیرازی، *شرح اصول الکافی*، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۸۳ش.
- طریحی، فخرالدین بن محمد، *مجمع البحرین*، مرتضوی، تهران، ۱۳۷۵.
- طوسی، محمد بن حسن، *تلخیص الشافی*، حسین بحر العلوم، قم، محبین، ۱۳۸۲ش.
- فیض کاشانی، ملاحسین، *تفسیر الصافی*، محقق حسین اعلمی، تهران، مکتبه الصدر، ۱۴۱۵ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، *اصول الکافی*، محققین: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الاسلامیة، ۱۴۰۷ش.
- مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران، صدرا، ۱۳۸۹ ش.
- مظفر، محمدحسین، دلائل‌الصدق، محمد سپهری، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۴ ش.
- مفاتیح‌الجنان.
- نصر، سیدحسین، معرفت و امر قدسی، فرزاد حاجی میرزایی، تهران، فرزاد روز، ۱۳۸۰ ش.
- نیوانو، نیکو، آیین بودا در سوره نیلوفر، تعبیری نو از سوره سه‌گانه نیلوفر، عسگر پاشایی، ادیان، قم، ۱۳۸۹ ش.
- Armstrong, Karen, Buddha, Oxford, Oxford university press, 1982.
- Aronson, Harvey B. love and sympathy in Theravada Buddhism, Delhi, Motial, Banarsidass, 2008.
- As'vaghosa. the Buddha-Karita, tr. E. B. cowell, in sacred books of East, ed. F. Max Muller, Oxford, clarendon press, 1894.
- Cleary, Thomas, The Flower ornament scripture A Translation of the Avatamsaka sutra, Boston & London, shambhala, 1993.
- HaJim Nakamura. "Bodhisattva path", in Encyclopedia of Religion, Mircea Eliade ed, New York, Mac Millan, 1987.
- Jane Hope & Borin van loon, Introducing Buddha, Edited by Richard Appignanesi, Icon Books uk, Totem Books USA, Itd, 1994.
- keown, Damien, A Dictionary of Buddhism oxford and New York, oxford university press, 2004.
- La vallee poussin, "Adibuddha", Encyclopedia of Religion and Ethics, Jams Hastings (ed), NewYork,1981.
- Magee, Bryan, The story of philosophy, London, Dorling Kindersley, 1998.
- Maha-parinibbana –sutta, tr. T. W. Rhys Davids in sacred books of East, ed. F. Max Muller, Oxford, clarendon press, 1881.
- Margarita T, Bodhisattva in the lotus and other sutras, Elena Gavriova, Oriental Studies, 2000.
- Nakamura, Hojime, "Bodhisattva path", in the Encyclopedia of Religion ed, Mircea Eliade, New York – London, Macmillan publishing company, a division of Macmillan, Inc, Electronic edition produced by Infobases, Inc, Provo, Utah,1987.
- Nyanatiloka, ven, Buddhist Dictionary, Manual of Buddhist Term and Doctrines, colombo, cylon, Frewin & co, ltd, 1972.
- prebish, Charles & keown, Damien, Introduction to Buddhism, New York and London, Routledge, 2006.
- Radhankrishnan, S. the Dhammapada. Oxford, Oxford university press, 1950.
- Rhys Davids, T. W. Buddhism. Its history and literature, New York and London, G. p. putnams sons, 1907.
- Saddharma -pundarika or The Lotus of the True Law. Homage to all the Buddhas and Bodhisattvas.
- s'antideva, A Guide to the Bodhisattva way of Life (Bodhicaryavatara),

- Tr. vesna A. wallace and B Alan, New York, Snow Lion Publications, 1997.
- s'antideva, siksasamuccaya, ed. By. P. L. vaidya, Buddhist sanskrit, Texts, Darbhanga, 1961.
 - Stephen E. Haris, The skillful Handing of poison, Bodhicitta and the klesas in santideva Bodhicaryavatara, Indian philos, 2017.
 - Suzuki, D.T, Introduction to the lankavatara sutra, Delhi, 1999.
 - Suzuki, Daisetz Teitaro, outlines of Mahayana Buddhism, London, Luzac & Co.,1907.
 - Thomas, Edward j. the history of Buddhist thought, New York, Dover publications, 2000.
 - Wayman, A. The Buddhist Tantras, New York, Light on Indo-Tibetan Esoterism, 1973.
- Gard, Richard A, Buddhism, washing ton, square press Book, 1963.
- Gethin, Rupert, the Foundations of Buddhism, London, oxford university press, 1998.
- parrinder, Geoffrey, "Triads", Encyclopedia of Religion, Mirea Eliade ed, New York, 1987.